

Türkiye’de Fındıkta Uygulanan Tarım Politikaları ve Sakarya İli Fındık Üreticilerinin Sorunları

The Agricultural Policies Applied for Hazelnut and Problems of Hazelnut Producers in Sakarya Province

Sema KONYALI^{1*} Sibel DEMİR²

^{1*}Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, Tekirdağ, Türkiye. E-mail: skonyali@nku.edu.tr OrcID: 0000-0002-6049-495X

²Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, Tekirdağ, Türkiye. E-mail: sibel.demir@tarimorman.gov.tr OrcID: 0000-0002-5896-0966

MAKALE BİLGİLERİ

Makale Tarihi
Geliş: 14 Mart 2024
Kabul: 30 Nisan 2024
Erişilebilir: 30 Nisan 2024

Anahtar Kelimeler:
Fındık
Fındık üretimi
Fındık üreticisi
Tarım politikaları
Sakarya

***Sorumlu Yazar:**
✉ skonyali@nku.edu.tr

*Atf:

Konyalı, S. & Demir, S. (2024). Türkiye’de Fındıkta Uygulanan Tarım Politikaları ve Sakarya İli Fındık Üreticilerinin Sorunları. Eurasian Journal of Agricultural Economics, 4(1), 011-021.

Ö Z E T

Dünya fındık üretimini elinde bulunduran Türkiye’de fındık tarımının tamamına yakını Karadeniz bölgesinde yapılmaktadır. Fındığın en çok üretildiği iller sıralamasında, Sakarya ili %13’lük pay ile 3.sırada yer almaktadır. Sakarya ilindeki tarımsal gelirden en yüksek pay hayvancılık sektörüne aittir. Meyvecilik gelirleri içinde ise en büyük pay fındık üretimine aittir. Fındık üretiminin yapıldığı Sakarya ilinde, bu ürünün bölge ekonomisine yapacağı katkılar son derece önemlidir. Bu araştırmanın amacı, Türkiye’de fındıkta uygulanan tarım politikalarını incelemek, Sakarya ilinde fındık üreticilerinin sorunlarını tespit ederek sorunlara çözüm önerileri getirmektir. Araştırma kapsamında 2018 yılında 166 fındık üreticisi ile anket çalışması yapılmıştır. Fındık üreticilerinin %21.7’si fındığı Toprak Mahsulleri Ofisi’ne, %15.1’i Fiskobirlik’e, %1.2’si Tarım Kredi Kooperatifine, %59’u tüccara ve %0.3’ü diğer tedarikçilere sattığını belirtmiştir. Üreticilerin %60’a yakını fındığını tüccara satarken, Toprak Mahsulleri Ofisi ve Fiskobirlik’e satanların oranı ise çok düşük kalmıştır. Üreticilerinin %1.2’si devlet desteklerinin az önemli olduğunu, %0.6’sı fikri olmadığını, %33.3’ü önemli olduğunu, %89.9’u çok önemli olduğunu belirtmiştir. Üreticilerin %22’si verilen destek ödemelerinin yeterli olduğunu, %78’i yeterli olmadığını belirtmiştir. Üreticilerin çoğu destek ödemelerinin yetersiz olduğunu ifade etmişlerdir. Yapılan analiz sonucunda fındık üreticilerinin sorunlarının; girdi fiyatlarının artması, ürün fiyatlarının sabit kalması, hükümet politikalarının yetersiz olması, Fiskobirlik gibi kuruluşların gün geçtikçe etkisinin kaybolması, fındık ihracatında yabancı şirketlerin ön planda olması gibi sıkıntılar olduğu tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda alınması gereken önlemler ise; fındık üretiminde %70 gibi yüksek bir orana sahip Türkiye’de üreticilerin desteklenmesi, bu anlamda tarım politikalarının yeniden düzenlenmesi, üreticilerin ürün fiyatlarının belirlenmesinde yabancı şirketlerin etkisinin ortadan kaldırılması, daha önceki dönemlerde olduğu gibi Toprak Mahsulleri Ofisi ve Fiskobirlik’in fındık ihracatçı konumlarının tekrar sağlanması gerektiği olarak belirlenmiştir.

A B S T R A C T

In Turkey, which holds the world hazelnut production, whole hazelnut agriculture is done in the Black Sea region. Sakarya province is ranked 3th with 13% share in the ranking of provinces where hazelnuts are produced most. The highest share in agricultural income belongs to the livestock sector in Sakarya province. The largest share of fruit growing income belongs to hazelnut production. In the province of Sakarya where hazelnut production is made, the contribution of this product to the regional economy is extremely important. The purpose of this study is to examine the agricultural policies applied in hazelnut in Sakarya province to find solutions to the problems by identifying producer problems. For this purpose, a survey was conducted with 166 hazelnut producers in 2018. 21.7% of hazelnut producers stated that they sold their hazelnuts to the Soil Products Office, 15.1% to Fiskobirlik, 1.2% to the Agricultural Credit Cooperative, 59% to traders and 0.3% to other suppliers. While nearly 60% of the producers sell their hazelnuts to merchants, the rate of those selling to Turkish Grain Board and Fiskobirlik remains very low. 1.2% of the producers stated that government supports are less important, 0.6% stated that they have no idea, 33.3% stated that they are important, and 89.9% stated that they are very important. 22% of the producers stated that support payments are sufficient, 78% stated that they are not sufficient. Most of the producers stated that support payments are insufficient. As a result of the analysis, it was determined that the problems of hazelnut producers; increased input prices, product prices remained stable, government policies were inadequate, the impact of organizations such as Fiskobirlik disappeared day by day, and foreign companies in the export of hazelnuts were at the forefront. The measures to be taken as a result of the research are; in hazelnut production as much as 70% promoting a high rate with manufacturers in Turkey, the reorganization of this sense agricultural policy, eliminating the effects of foreign companies to determine the manufacturer of the product price, as in previous periods of Turkish Grain Board and was designated as the Fiskobirlik nuts should be provided again the exporter.

1. GİRİŞ

Fındık, meyvesi, yağı, kabuğu, yaprağı ve kavşağı ile çok çeşitli alanlarda ve tamamı kullanılabilen çok değerli ve önemli ekonomik değeri olan bir tarım ürünüdür. Ürünün %80'i işlenmek kaydıyla şekerleme, çikolata, tatlı gibi ürünlerde kullanılmaktadır (Demirbaş, 2010). Ticari değeri yüksek olan fındık Türkiye'de Giresun, Ordu, Trabzon illerinde tek tarım tipi (monokültür) olarak yapılır. Üretilen fındıkların %80'i Karadeniz Bölgesi'nden sağlanır. Karadeniz Bölgesi'nden başka Marmara Bölgesi'nde de yetiştirilir. Ülkemizde fındık üretiminde, ortak kooperatifleri aracılığı ile üreticilerden aldığı fındığı en iyi şartlarda değerlendirmek ve üreticilerin tarımsal faaliyetleri ile ilgili ihtiyaçlarını karşılamak amacı ile 28 Temmuz 1938 yılında Fiskobirlik kurulmuştur. Fiskobirlik, 1964-2002 yılları arasında devlet adına arz fazlası ürünün alımıyla görevlendirilmiştir (Demirbaş, 2010).

Türkiye'de fındık üretiminin hangi bölgelerde yapılması gerektiğine ilişkin 1983 tarihli "Fındık Üretim Planlanması ve Dikim Alanlarının Belirlenmesi Hakkında Kanun" çıkarılmıştır (Anonim, 2018a).

2000'li yıllarda tarımda reform politikaları kapsamında Dünya Bankası ile görüşmeler yapılmış, 2001 yılında "Tarım Reformu Uygulama Projesi İkraz Anlaşması" imzalanmıştır. Bu anlaşma kapsamında fındık yerine farklı ürünlerin de yetiştirilmesi için üreticilere destek sağlanması da ifade edilmiştir (Anonim, 2018b).

Ancak üreticiler açısından bakıldığında, 2001-2007 yıllarında destek verilmesine rağmen sadece 340 üretici başvuruda bulunmuştur (Anonim, 2018c).

Bu gelişimleri takiben, 2009 yılında fındık dikim alanları tekrar belirlenmiştir. Bu değişiklikten sonra dikilebilecek şehirler şu şekilde belirlenmiştir: Artvin, Düzce, Giresun, Kastamonu, Kocaeli, Ordu, Rize, Sakarya, Samsun, Sinop, Trabzon, Zonguldak Bartın, Gümüşhane. Ayrıca 750 m rakım sınırlandırılması da kaldırılmıştır. Dikim alanları ile ilgili en son yapılan düzenleme ise 2011 yılındadır. Buna göre ekim yapılabilecek şehirlere ilave olanlar şu şekildedir: Artvin, Sakarya, Bartın, Kastamonu ve Samsun (Demirbaş, 2010).

Sakarya ilinde tarımsal üretim ve ihracat ürünlerinin başında fındık gelmektedir. Türkiye'de fındık üretimi 2022 yılında 765000 ton olarak gerçekleşirken, Sakarya ilinin Türkiye fındık üretimindeki payı %12.8 olup iller arasında 3. sırada gelmektedir. 2022 yılı itibarı ile Sakarya ilinde 789 bin dekar alanda 98 bin ton fındık üretimi yapılmıştır. Fındık tarımı, bölge ekonomisi ve tarımı açısından son derece önemlidir.

Türkiye fındık üretiminin önemli bir kısmını karşılayan Sakarya ilinde fındık ürününün pazarlanmasında tüm Türkiye'de olduğu gibi çeşitli sorunlar söz konusudur. Bu konuda hükümetin politikaları yetersiz kalabilmektedir. Özellikle Fiskobirlik gibi kuruluşların etkisinin azalması, pazara yabancı şirketlerin girmesi alım fiyatlarını düşürebilmektedir. Üreticilerinde bu konuda bilinçsiz olması ürünün pazarlanmasında sorun yaratabilmektedir. Özellikle fiyatlarda yaşanan dalgalanmalar üreticilerin bu ürünü yetiştirmekten vaz geçmesine alternatif ürünlere yönelmesine neden olabilmektedir. Ayrıca genel anlamda bir fındık ve ihracat politikasının olmaması da pazarı daraltmaktadır. Uluslararası pazarlara açılmak bu anlamda zorlaşmaktadır. İç piyasada ise tüketimin az olması ayrı bir sorun olarak kabul edilebilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Sakarya ilinde fındıkta uygulanan tarım politikalarını incelemek ve Sakarya ilinde üretici sorunlarını tespit ederek sorunlara çözüm önerileri getirmektir.

2. MATERYAL ve YÖNTEM

Araştırma materyali birincil ve ikincil veri kaynaklarından toplanmıştır. Sakarya ili merkezinde ve ilçelerinde bulunan fındık üreticilerinden anket yoluyla elde edilen bilgiler araştırmanın birincil verilerini oluşturmuştur. Bu verilerin tamamı karşılıklı görüşme yöntemiyle elde edilmiştir.

Araştırmaya ait ikincil verileri ise bu konuyla ilgili daha önce yapılmış olan çalışmalardan elde edilmiş bilgi ve veriler ile Sakarya ilinde yapılan fındık tarımının ve ticaretine ait gerekli bilgilerin alınmasıyla elde edilmiştir.

Araştırmada Sakarya İl'indeki fındık tarımının durumu ve üretimini etkileyen faktörler ağırlıklı

olarak üretici bazında incelenmiştir. Ayrıca üretimi ve pazar politikalarını belirleyen ve yürüten tüm kamu kurum ve kuruluşları da araştırma kapsamında incelenmiştir. Bu çalışmada Sakarya ilinde fındık üreticilerinin sorunlarını ve çözümlerini tespit edebilmek için üreticilerden anket yoluyla bilgi alınmıştır. Sakarya il ve ilçelerinde anket yapılan çiftçiler aşağıdaki örnekleme yöntemine göre hesaplanmıştır.

$$n = \frac{Z^2 \cdot p \cdot q}{d^2}$$
$$n = \frac{(2.58)^2 \cdot (0.5) \cdot (0.5)}{(0.10)^2}$$

$Z^2=2.58$ (%99'lik güven için bu katsayı 2.58 alınmıştır).

$d=0.10$ Hata payı

Gerekli örnekleme büyüklüğü, $n= 166$ bulunmaktadır (Miran, 2007).

Yapılan bu örnekleme yönteminin sonucuna göre, 166 çiftçi ile yüz yüze anket yapılmıştır. Bu görüşmeler doğrultusunda fındık tarımı yapan çiftçilerin sorunları tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılan Sakarya'da yaşayan fındık üreticilerinin sorunları üzerine görüşlerini araştırmak amacı ile tanımlayıcı istatistikler (frekans ve %) kullanılmıştır. Ayrıca, fındık üreticilerinin fındık üretimi ve sektörün sorunları hakkındaki görüşleri arasındaki etkileşim ve ilişkileri incelemek amacı ile ki kare analizi ve çapraz tablo uygulaması yapılmıştır.

3. BULGULAR ve TARTIŞMA

3.1. Türkiye'de Fındık Üretim, Tüketim ve Dış Ticareti

Türkiye'de 2022 yılında fındık üretim alanı 7.4 milyon dekar iken, üretim miktarı 765 bin ton olarak gerçekleşmiştir (TUİK, 2022). Kültür ırkı fındık yetiştiriciliği ilk defa Doğu Karadeniz Bölgesinde başlamıştır. Fındık ilk olarak Giresun ilinde kültüre alınmıştır. Fındığa 1964 yılından sonra göç edilen illerde de yetiştirilmeye devam edilmesi ile fındık yetiştiriciliği diğer bölgelere de yayılmış ve yaygınlaşmıştır (Anonim, 2018b).

Türkiye'de 2021 yılında 684 bin ton olarak gerçekleşen fındık üretimi, 2022 yılında bir önceki yıla göre %11.8 oranında artarak 765 bin ton olarak gerçekleşmiştir. Türkiye, dünya fındık üretiminde ilk sırada olmasına rağmen tüketim anlamında arka sıralarda yer almaktadır. Fındık tüketim miktarı 2021/2022 verilerine göre 117 bin ton olup, kişi başına tüketim ise 1.3 kg'dır. Türkiye, %74-78 pay ile dünyanın en büyük fındık üreticisi ülkesidir. İtalya %12-16 payla 2.sırada yer alırken, İspanya, ABD, Gürcistan ve Azerbaycan ülkeleri %6-8 pay ile 3.sırada gelmektedir (Redpath, 2016).

Türkiye'de 2021/2022 döneminde 732 bin ton fındık ihracatı gerçekleşmiştir. Türkiye ihracatının %75'ini AB ülkelerine yapmıştır (TEPGE, 2022). Türkiye'nin 2022 yılı kabuksuz fındık ihracatı 180 bin ton, kabuksuz ihracatı ise 650 ton'dur. Türkiye'nin 2022 yılı kabuksuz fındık ihracatı bir önceki yıla göre değerlendirildiğinde %11 oranında bir düşüş yaşanmıştır. Türkiye fındık üretimi, üretim alanı ve ihracatında belirleyici noktada olmakla birlikte, çok az miktarda da olsa fındık ithalatı da yapmaktadır. İthal edilen bu fındıklar, fındık üretimi olmayan, çikolata sanayinin geliştiği, ithal ettiği fındığı işlenmiş olarak ihraç eden ülkelere alınan ürünlerden oluşmaktadır. Türkiye 2021/2022 döneminde 16 bin ton fındık ithalatı gerçekleştirmiştir. Fındık ithalatının %61'i ise AB ülkelerinden yapılmıştır (TEPGE, 2022).

3.2. Türkiye'de Fındıkta Uygulanan Tarım Politikaları

Fındık tarımı ile ilgili politikalar, 1983 yılında çıkarılan "Fındık Üretimine Planlanması ve Dikim Alanlarının Belirlenmesi Hakkında Kanun" ile yasal çerçeveye kavuşmuştur denilebilir. Bu politikalar genel olarak; dikim alanlarına ilişkin oluşturulan politikalar, müdahale alımları ve çeşitli şekillerde verilen parasal destekler ile yürütülmektedir. Ayrıca lisanslı depoculuk alanında teşvikler yapılarak fındık politikaları desteklenmeye çalışılmaktadır.

Fındık tarımı ile ilgili olarak 1983 yılında çıkan 2844 sayılı "Fındık Üretimine Planlanması ve Dikim Alanlarının Belirlenmesi Hakkında Kanun" ile bu kanun kapsamında çıkarılmış olan Fındık Üretimine Planlanması ve Dikim Alanlarının Belirlenmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik bulunmaktadır. Fındık dikimine her yerde izin verilmemektedir. 2844 sayılı Kanun

kapsamında çıkarılan Bakanlar Kurulu Kararlarıyla fındık üretimine izin verilen yerler belirlenmektedir. Fındık Alanlarının Tespitine Dair 2014/7253 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile 16 il ve bunlara bağlı 123 ilçe fındık dikimi yapılabilecek yerler olarak belirlenmiştir.

Fındık üretimi alanları, 1989 yılında ilgili Kanunun çıkmasından on yıl sonra yayımlanan 07.01.1993 tarih ve 93/3985 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile belirlenmiştir. 23.12.1994 tarih 94/6519 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'nda 93/3985 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile fındık üretimine izin verilen alanların dışında kalan alanlarda yapılacak sökülme karşılığı ödenecek tazminat ile ilgili hususlar düzenlenmiştir. Ancak, kaynak sıkıntısı sebebi ile bu kararlar uygulanamamıştır.

Tarım sektöründe başlatılan yapısal uyum çalışmalarını desteklemek amacıyla Dünya Bankası ile yapılan görüşmeler neticesinde, 12.07.2001 tarihinde "Tarım Reformu Uygulama Projesi İkraz Anlaşması" imzalanmıştır. Proje kapsamına, fındık üretiminden vazgeçerek alternatif ürün yetiştirecek üreticilere destek sağlanması da alınmıştır. Bu alandaki çalışmalara paralel olarak yayımlanan 28.03.2001 tarih ve 2001/2218 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile 93/3985 ve 94/6519 sayılı kararlar yürürlükten kaldırılmıştır. Sökülen fındık alanına önerilen alternatif ürünü eken veya diken üreticiye, fındıktan elde ettiği ortalama net gelir ile yeni ektiği veya diktiği alternatif ürünün ortalama net gelir farkının iki katı tutarında bedel ödenmesi ve bahsi geçen ödemelerin finansmanının uluslararası finans kuruluşlarından sağlanan doğrudan mali kaynak ve/veya kredi yoluyla sağlanması hususları hüküm altına alınmıştır (Anonim, 2018b).

Adı geçen "İkraz Anlaşması" ile uyumlu olarak yayımlanan Bakanlar Kurulu'nun 22.11.2001 tarih ve 2001/3267 sayılı kararı ile, bu kez 2001/2218 sayılı karar yürürlükten kaldırılmış ve üçüncü maddesi ile söz konusu Kararın birinci maddesinde belirtilen illerdeki birinci, ikinci bentler yeni kanun kapsamına alınmıştır.

Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Fiskobirlik) 1938 yılında kurulmuştur. Kooperatif, 1964 yılına kadar kendi adına fındık alımı yapıp değerlendirmiştir. 1964 yılından 1980 yılına kadar Fiskobirlik, ülkemizde üretilen fındığın yarısından fazlasının alımını gerçekleştirmiştir. 1980 sonrası ise yüksek rekolteli dönemlerde alımların yarısından fazlasını yapmıştır. Bu politika ile 1984'e kadar ülkemizde alımların en fazla gerçekleştiği kurum haline gelmiştir. İlerleyen yıllarda ise kurum arz fazlası yaşamış ve destekleme alımlarında meydana gelen zarar artmıştır (Anonim, 2018b).

Destekleme alımlarına 1994 yılında uygulanan istikrar tedbirleri kapsamında son verilmiştir. Bu uygulamamanın sonucunda kurum alımlarını düşük faizli krediler kullanarak yapmıştır. Diğer taraftan kurum yine arz fazlası yaşamış bu kez elindeki fazla ürünü yağlık olarak işlemek kaydıyla devlet ile ortak bir şekilde zararlar karşılanmıştır (Anonim, 2018b). Kurum devlet adına alımlar ile son olarak 2002 yılında görevlendirilmiştir. Bu yılda üretici kayıplarının telafi edilmesi için yeni bir düzenleme getirilmiş ve üretici gelirlerinin belirli bir tutarda artırılması anlamında gelir desteği sağlanmıştır. Diğer taraftan Fiskobirlik'in devlete olan kredi borcu gelirlerinden mahsup edilmiş kalan tutar ise özel bankalara devredilmiştir (Anonim, 2018b).

Türkiye'de uygulanan fiyat odaklı fındık politikaları sonucunda fındık ekim bölgeleri haddinden fazla artmış, arz talep dengesi arz fazlası yönünde gelişmiş ve kamu üzerindeki yük artmıştır. Bu anlamda kamu üzerinde meydana gelen maliyet artışı sonucunda yeni politikalar uygulama zorunluluğu ortaya çıkmıştır. 2008-2009 döneminde yeni uygulama hükümetin programında "Sektörün uluslararası piyasalarda rekabet edebilirliğini iyileştirmek ve desteklemeye ilişkin kamu harcamalarındaki etkinliği artırmak amacıyla, fındık destekleme uygulamasının, alan bazlı gelir desteği şeklinde yürütülmesine yönelik teknik çalışmalar tamamlanarak uygulama başlatılması" olarak belirtilmiştir.

Telafi edici ödeme desteği ile ilgili olarak bakanlar kurulu 2009 yılında yeni fındık stratejisi geliştirmiştir. Buna göre üreticilere alan bazında destek sağlamış ve ruhsatlı olmayanlara da ürünü sökerek yerine farklı ürün dikmeleri anlamında telafi edici destek imkânı vermiştir.

2013 yılında yürürlüğe giren "Fındık Üreticilerine Alan Bazlı Gelir Desteği ve Alternatif Ürüne Geçen Üreticilere Telafi Edici Ödeme Yapılmasına Dair Karar" içeriği;

"22/11/2001 tarihli ve 2001/3267 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe konulan Fındık Alanlarının Tespitine Dair Karar" kapsamında ruhsatlı yerlerde üretim izni alan üreticiler 2012 senesinde 150 TL/da 2013 senesinde 160 TL/da ve 2014 senesinde 170 TL/da ödeme gerçekleştirilmesi,

İzinsiz alanlarda üretim yapan ve karar kapsamında ürünlerini sökerek ikame ürünler yetiştirmeye

başlayan üreticilere, 2012-2014 seneleri kapsamında belirli miktarlarda ödeme gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır (Anonim, 2018b).

Telafi edici ödeme desteği; 2012 yılı için başvuranlara, ilk yıl için 300 TL/da, ikinci ve üçüncü yıllarda ise her bir yıl için 150 TL/da olmak üzere üç yılda toplam 600 TL/da, 2013 yılı için başvuranlara, ilk yıl için 300 TL/da, ikinci yıl için 150 TL/da olmak üzere iki yılda toplam 450 TL/da, 2014 yılı için başvuranlara ise 300 TL/da olarak belirlenmiştir.

Fındıkta alan bazlı destek olarak 2023 yılında 170 TL/da destek verilmiştir. Aynı zamanda diğer ürünlerde de verilmekte olan mazot desteği 86 TL/da, gübre desteği 21 TL/da olmak üzere toplamda 107 TL/da destek verilmiştir.

3.3. Üreticilerden Elde Edilen Bilgilerin Değerlendirilmesi

Bu bölümde, Sakarya ilinde fındık üreticilerinden anket yoluyla toplanan bulgular değerlendirilmiştir. Üreticilerle anket yapılmasının nedeni üreticilerin fındık fiyat ve alım politikaları hakkındaki düşüncelerini öğrenmek, tarım tekniği ve girdi kullanma düzeylerini tespit ederek, üreticilerin sorunlarının neler olduğunu belirlemektir.

Araştırma kapsamında, görüşülen üreticilerin yaş, eğitim durumu, sosyal güvenlik durumu, gelirlerindeki tarımın payı gibi bireysel özellikleri ile arazi varlığı gibi işletmeye ilişkin özellikler incelenmiş ve Çizelge 1’de verilmiştir.

Çizelge 1. Fındık Üreticileri Hakkında Bilgiler

		Sayı	%
Yaş	35-40	44	26.5
	41-50	65	39.1
	51 ve üstü	57	34.3
Eğitim	İlkokul	55	33.1
	Ortaokul	24	14.5
	Lise	76	45.8
	Üniversite	11	6.6
Sosyal güvenlik	BAĞ-KUR	81	48.8
	SSK	74	44.6
	Memur	11	6.6
Toplam	Tamamını	53	33.1
gelirde	Yarisını	44	25.3
tarımın payı	Yarisından azını	69	41.6

Çizelge 2. Fındık Üreticileri Hakkında Bilgiler (devamı)

		Sayı	%
Çiftliği baba mesleğinden dolayı yapma durumu	Evet	153	92.2
	Hayır	13	7.8
Tarımda çocuklar için bir gelecek görme durumu	Bugün için hayır	100	60.2
	İlerisi için iyi olacak	35	21.1
	Evet	31	18.7
Farklı bir gelir kaynağı halinde çiftçilik yapma durumu	Kesinlikle çiftçiliği bırakırım	19	11.4
	Hayır çiftçilik yaparım	123	74.1
	Kararsızım	24	14.5
	0-20 dekar	120	72.3
Sahip olunan arazi miktarı	20-40 dekar	36	21.7
	40-60 dekar	6	3.6
	60-100 dekar	4	2.4

Araştırmaya katılan fındık üreticilerinden %39.1’i 41-50 yaş, %34.3’ü 51-üstü yaş, %26.5’i 35-40 yaş grubundadır. Araştırmaya katılanların eğitim durumu: %45.8’i lise %6.6’sı üniversite mezunudur. Fındık üreticilerinin sosyal güvenlik durumlarına ilişkin dağılımlar incelendiğinde, %48.8’nin sosyal güvenliğinin BAĞ-KUR, %44.6’sının SSK, %6.6’nın memur olduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgilere göre fındık üreticilerin çoğunluğunun BAĞ-KUR sosyal güvencesine sahip oldukları anlaşılmaktadır. Fındık üreticilerinin gelirinin ne kadarını tarımdan kazandığına ilişkin durumlarına ait dağılımlar

incelendiğinde: %33'nün gelirinin tamamını tarımdan elde ettiği, %25.3'nün yarısını tarımdan elde ettiği, %41.6'sının gelirinin yarısından azını tarımdan elde ettiği belirlenmiştir. Bu bilgilere göre fındık üreticilerin çoğunluğunun gelirinin tamamını tarımdan elde ettikleri anlaşılmaktadır. Fındık üreticilerinin %92.2'si fındık tarımını baba mesleği olarak yapmakta, %7.8'i ise sonradan bu tarımı yapmaya karar verdiklerini ifade etmişlerdir. Fındık üreticilerinin %60.2'si bu mesleği çocuklarının geleceği olarak görmemekte, %21.1'i ilerisi için iyi olacağını ifade etmekte ve %18.7'si ise gelecek vadeden bir meslek olarak görmektedir. Fındık üreticilerinin %74.1'i gelirleri olsa bile çiftçilik yapacaklarını, %14.5'i bu konuda kararsız olduklarını, %11.4'ü kesinlikle çiftçiliği bırakacaklarını ifade etmişlerdir.

Fındık üreticilerinin kaç dekar araziye sahip olduklarına ilişkin durumlarına ait dağılımlar incelendiğinde; %72.3'nün 0-20 dekar, %21.7'sinin 20-40, %3.6'sının 40-60 dekar, %2.4'ünün 60-100 dekar araziye sahip olduğu görülmektedir. Bu bilgilere göre fındık üreticilerin çoğunluğunun 0-20 dekar araziye sahip oldukları anlaşılmaktadır (Çizelge 3). Çizelge 3'de üreticilerin fındık tarımına ilişkin bilgilere ve görüşlere yer verilmiştir.

Fındık üreticilerinin sahip olduğu arazilerin ne kadarını fındık tarımına ayırdığına ilişkin durumlarına ait dağılım incelendiğinde; %17.5'i arazisinin 0-5 dekarını, %16.9'u arazisinin 5-10 dekarını, %28.9'u arazisinin 10-20 dekarını ve %36.7'si arazisinin 20 ve üstü dekarını fındık üretimine ayırdığını ifade etmiştir (Çizelge 3). Bu bilgilere göre fındık üreticilerinin çoğunluğunun arazilerinin tamamını fındığa ayırdıkları anlaşılmaktadır.

Fındık üreticilerinin %24.1'i aile iş gücünden, %69.9'u yevmiyeli iş gücünden, %6'sı imece iş gücünden faydalanmaktadır. Bu bilgilere göre fındık üreticilerinin çoğunluğunun tarımsal iş gücü olarak yevmiyeli iş gücünü tercih etmektedir.

Fındık üreticilerinin sahip olduğu fındık bahçesinin çeşidine ilişkin dağılımlar incelendiğinde; %28.9'u çakıldak, %4.8'i tombul, %1.8'i palaz ve %64.5'i bunların dışında diğer çeşitler olarak ifade edilmiştir. Bu bilgilere göre fındık üreticilerinin çoğunluğunun belirlenen çeşitlerden çakıldak türünde fındık bahçesi çeşidine sahiptir.

Fındık üreticilerinin %53'ü fındıktan bekledikleri verimi aldıklarını belirttikten, %46.4'ü fındıktan bekledikleri verimi alamadıklarını belirtmişlerdir. Bu bilgilere göre fındık üreticilerinin çoğunluğunun fındık üretiminden bekledikleri verimi alamadıkları anlaşılmaktadır.

Çizelge 3. Fındık Tarımı İle İlgili Bilgiler

	Sayı	%	
Sahip olunan arazinin fındık tarımında kullanılması durumu	0-5 dekar	29	17.5
	5-10 dekar	28	16.9
	10-20 dekar	48	28.9
	20 ve üstü	61	36.7
Tarımsal işletmede hizmet alımı türüne ilişkin durum	Aile iş gücü	40	24.1
	Yevmiye	116	69.9
	İmece	10	6
	Çakıldak	48	28.9
Fındık bahçesinin çeşidine ilişkin durum	Tombul	8	4.8
	Palaz	3	1.8
	Diğer	107	64.5
Üreticilerin fındıktan bekledikleri verimi almalarına ilişkin durum	Evet	88	53.6
	Hayır	78	46.4
	İlaçlama	13	7.8
Beklenen verimin alınamamasında tercih edilen yöntemlere ilişkin dağılım	Gübreleme	62	37.3
	Diğer	91	55.3
Fındık tarımından vazgeçme düşüncesine ilişkin dağılımlar	Evet	45	27.1
	Hayır	121	72.9

Fındıktan bekledikleri verimi alamayan üreticilerin %7.8'i verimi artırmak amacı ile ilaçlama, %37.3'ü verimi artırmak amacı ile gübreleme, %5.4'ü verimi artırmak için bunların dışında bir yöntemi tercih ettiğini ve %55.3'ü ise bu konuda fikir belirtmemiştir. Bu bilgilere göre fındıktan bekledikleri verimi alamayan üreticilerin verimi artırmak amacı ile kullandıkları yöntemin en başında gübreleme yöntemi geldiği anlaşılmaktadır.

Fındık üreticilerinin %27.1'i fındık tarımından vazgeçmeyi düşündüklerini, %72.9'u vazgeçmeyi düşünmediklerini belirtmiştir. Bu bilgilere göre fındık üreticilerinin çoğunun fındık tarımından vazgeçmeyecekleri anlaşılmaktadır (Çizelge 3).

Fındık tarımından vazgeçme nedenleri incelendiğinde; fındık üreticilerinin %25.3'ü fiyat düşüklüğünün önemsiz olduğunu %74.7'si çok önemli olduğunu belirtmiştir. %0.6'sı işçiliğin fazlalığının önemsiz olduğunu, %75.3'ü önemli olduğunu ifade etmiştir. %1.8'i makineleşme olmamasının önemsiz olduğunu, %75.3'ü önemli olduğunu belirtmiştir. %1.2'si yeterli iş gücünün olmamasının önemsiz olduğunu, %75.3'ü önemli olduğunu ifade etmiştir. %0.6'sı girdilerin pahalı olmasının önemsiz olduğunu %75.3'ü çok önemli olduğunu, %24.7'si önemli olduğunu, belirtmiştir. %4.8'i sulama suyunun yetersizliğinin önemsiz olduğunu, %75.3'ü önemli olduğunu ifade etmiştir.

Fındık üreticilerinin dönüm başına elde edilen fındık miktarına ilişkin dağılımları incelendiğinde; %4'ü 50-100 kg, %28.9'u 100-150 kg, %49.4'ü 150-200 kg, %17.5'i 200 kg'dan fazla olduğunu belirtmiştir. Üreticilerin çoğu dönüm başına 150-200 kg mahsul almaktadır. Fındık üreticilerinin %21.7'si fındığını TMO'ya, %15.1'i Fiskobirlik'e, %1.2'si Tarım Kredi Kooperatifine, %59'u tüccara ve %0.3'ü diğer tedarikçilere sattığını belirtmiştir. Üreticilerin %60'a yakını fındığını tüccara satarken, TMO ve Fiskobirlik'e satanların oranı çok düşük kalmıştır.

Fındık üreticilerinin %22'si fındık üreticilerine verilen destekleme ödemelerinin yeterli olduğunu, %78'i yeterli olmadığını belirtmiştir. Üreticilerin çoğu destek ödemelerinin yetersiz olduğunu ifade etmişlerdir. Fındık üreticilerinin %36.1'i devlet desteklerinin üretime yönelik olması gerektiğini, %27.1'i girdilere yönelik olması gerektiğini, %34.9'u dekar başına nakit olması gerektiğini, %1.8'i yöresel bitki desenine göre ayrı ayrı olması gerektiğini belirtmiştir. Fındık üreticinin en büyük sorununa ilişkin dağılımı Çizelge 4'te verilmiştir.

Çizelge 4. Fındık üreticisinin en büyük sorununa ilişkin dağılımı

	Sayı	Yüzde
Girdilerin çok pahalı olması	52	31.3
Ürünlerin değerinde pazarlanamaması	72	43.4
Rekabet ve ithalata karşı dayanamama	16	9.6
Yetersiz devlet desteği	26	15.7
Toplam	166	100.0

Fındık üreticilerinin en büyük sorununa ilişkin dağılım incelendiğinde; %31.3'ü girdilerin çok pahalı olduğunu, %43.4'ü ürünlerin değerinde pazarlanamaması, %9.6'sı rekabet ve ithalata karşı dayanamama, %15.7'si yetersiz devlet desteği olduğunu belirtmiştir. Üreticilerin çoğu ürünlerin değerinde pazarlanamaması sorununun daha fazla olduğunu ifade etmişlerdir (Çizelge 4).

Ki-kare testi gözlenen ve beklenen frekanslar arasındaki farkın olup olmadığı temeline dayanmakta ve niteliksel olarak belirtilen verilerin analizinde kullanılmaktadır. Çalışma kapsamında ilişkisi düşünülen değişkenler arasında yapılan Ki-kare analizi sonuçları bu bölümde yer almaktadır. Bu analizde, anlamlılık değeri $p < 0.05$ 'dir. Fındık tarımından vazgeçme sebebi ile bağımsız değişkenler arasında farkın olup olmadığı ki-kare analizi ile araştırılmış, sonuçlar Çizelge 5'te verilmiştir.

Çizelge 5. Ki- kare analizi sonuçları (n=166)

Değişkenler	Önemsiz		Az önemli		Fikrim yok		Önemli		Çok önemli		X ²	p
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%		
Zamanında gübre kullanımı	-	-	2	1.2	2	1.2	30	18.1	130	78.3	21.014	.061
Fiyat politikası	1	0.6	1	0.6	2	1.2	21	12.7	138	83.1	24.351	.002
Avansların işlem zamanında verilmesi	6	3.6	6	3.6	19	11.4	48	28.9	85	51.2	32.654	.005
Gübre fiyatları	-	-	1	0.6	-	-	27	16.3	136	81.9	36.35	.024
Mazot fiyatları	1	0.6	-	-	1	0.6	22	13.3	139	83.7	3.657	.032
Arazinin parçalı olması	12	7.2	8	4.8	20	12.0	47	28.3	77	28.3	18.487	.012
Mekanizasyon düzeyi	8	4.8	8	4.8	18	10.8	44	26.5	86	51.8	30.125	.003
İşçilik teminindeki sıkıntılar	14	8.5	7	4.2	15	9.0	39	23.5	89	53.6	21.014	.014
Verim düşüklüğü	-	-	-	-	-	-	26	15.7	138	83.1	18.257	.041
Kalite düşüklüğü	-	-	-	-	1	0.6	19	11.4	144	86.7	22.172	.034
Devlet desteği	-	-	1	0.6	1	0.6	22	13.3	141	84.9	21.148	.041
Teknik bilgi	3	1.8	2	1.2	11	6.6	42	25.3	108	65.1	31.154	.024

Fındık tarımından vazgeçme sebebi ile bağımsız değişkenler ile ilişkisi incelendiğinde; fiyat politikası, avansların işlem zamanında verilmemesi, gübre fiyatları, mazot fiyatları, arazinin parçalı olması, mekanizasyon düzeyi, işçilik teminindeki sıkıntılar, verim düşüklüğü, kalite düşüklüğü, devlet desteği ve teknik bilgi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır ($p < 0.05$). Diğer bağımsız değişkenlerden zamanında gübre kullanımı ile fındık tarımından vazgeçme arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p > 0.05$). Bu sonuçlara göre fiyat politikasının değişken olması ve fiyatların düşük olması, avansların işlem zamanında verilmemesi, gübre fiyatlarının yüksek olması, mazot fiyatlarının yüksek olması, arazinin parçalı olması, mekanizasyon düzeyinin düşük olması, işçilik teminindeki sıkıntılar, verim düşüklüğü, kalite düşüklüğü, devlet desteği ve teknik bilgi eksikliği fındık tarımı yapan çiftçilerin bu tarımı yapmalarında karşılaştıkları zorluklardır ve bu zorluklar fındık tarımını bırakma sebepleri olarak değerlendirilebilmektedir (Çizelge 5).

Çapraz tablo, iki ya da daha fazla kategorik (nominal ya da sıralı) değişken arasındaki ilişkiyi incelemeyi sağlayan ve elde edilen sonuçları sunan veri tablolarıdır. Üreticilerin gelirini tarımdan elde etme durumu ile en büyük sorunları arasındaki ilişki durumu incelenmiş ve çapraz tablo sonuçları çizelgede verilmiştir (Çizelge 6).

Çizelge 6. Üreticilerin gelirini tarımdan elde etme durumu ile en büyük sorunları arasındaki çapraz tablo sonuçları

		Gelirinizin ne kadarını tarımdan temin ediyorsunuz?			Toplam
		Tamamı	Yarısı	Yarısından az	
Fındık üreticisinin en büyük sorunu	Girdilerin çok pahalı olması	20	15	17	52
	Ürünlerin değerinde pazarlanamaması	21	20	30	71
	Rekabete ve ithalata karşı dayanamama	5	2	9	16
	Yetersiz devlet desteği	7	7	13	27
	Toplam	53	44	69	166

Girdilerin çok pahalı olduğunu düşünen 52 üreticinin 20'si gelirini tamamını, 15'i yarısını ve 17'si yarısından azını fındık tarımından elde etmektedir. Ürünlerin değerinde pazarlanmamasını düşünen 71 üreticinin 21'i gelirinin tamamını, 20'si yarısını, 30'u yarısından azını fındık tarımından elde etmektedir. Rekabet ve ithalattan etkilenen 16 üreticinin, 5'i gelirinin tamamını, 2'si yarısını, 9'u yarısından azını fındık tarımından elde etmektedir. Yetersiz devlet desteğinden şikayetçi olan 27

üreticinin, 7'si gelirinin tamamını, 7'si yarısını, 13'ü yarısından azını fındık tarımından elde ettiklerini belirtmişlerdir. Fındık üreticilerine verilen destek ödemelerinin nasıl olması gerektiği sorusu yöneltilmiş ve verilen destek ödemelerinin yeterliliği arasındaki ilişkisi incelenerek çapraz tablo sonuçları aşağıdaki Çizelge 7'de verilmiştir.

Çizelge 7. Verilen destek ödemelerinin nasıl olması gerektiği ile verilen destek ödemelerinin yeterliliği arasındaki çapraz tablo sonuçları

		Verilen destek ödemelerini yeterli		Toplam
		Evet	Hayır	
Devlet desteklemeleri nasıl olmalı	Üretime yönelik olmalı	15	45	60
	Girdilere yönelik olmalı	7	38	45
	Dekar başı nakit olmalı	12	46	58
	Yöresel, bitki desenine göre ayrı ayrı olmalı	2	1	3
Toplam		36	130	166

Devlet desteklerinin üretime yönelik olması gerektiğini düşünen 60 üreticinin, 15'i destek ödemelerini yeterli bulmakta, 45'i yeterli olmadığını düşünmektedir. Devlet desteklerinin girdilere yönelik olması gerektiğini düşünen 45 üreticinin 7'si destek ödemelerini yeterli bulmakta, 38'i yeterli olmadığını düşünmektedir. Devlet desteklerinin dekar başına nakit olması gerektiğini düşünen 58 üreticinin, 12'si destek ödemelerini yeterli bulmakta, 46'sı yeterli olmadığını düşünmektedir. Devlet desteklerinin yöresel, bitki desenine göre ayrı ayrı olması gerektiğini düşünen 3 üreticinin, 2'si destek ödemelerini yeterli bulmakta, 1'i yeterli olmadığını düşünmektedir (Çizelge 7).

4. SONUÇLAR

Araştırmada yapılan anket çalışması ile fındık üreticilerinin sorunları tespit edilmiştir. Anket sonucundan elde edilen bilgiler doğrultusunda üreticilerinin sorunları aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

- Fındık tarımında mazot, gübre, alım fiyatlarının yüksek olması,
- Yeterli girdinin kullanılmaması ve kültürel işlemlerin eksikliği,
- Hükümet politikalarının yetersiz olması,
- Fiskobirlik gibi kuruluşların gün geçtikçe etkisinin kaybolması,
- Fındık ihracatında yabancı şirketlerin ön planda olması,
- Üretim alanlarının kontrolsüzce artması, taban arazilerinde tek ürüne dayalı üretim yapılması,
- Üreticinin çiftçiliği yan gelir getirici meslek olarak görmesi,
- Arazilerin parçalı ve engebeli olması, mekanizasyonun yetersizliği neticesinde üretimden vazgeçme noktasına gelinmesi,
- Yayım çalışmalarının eksikliğinden dolayı üreticinin bilgi ve tecrübe yönünden geri kalması,
- Fiyattaki dalgalanmaların üreticiyi alternatif ürünlere özendirilmesi,
- İç tüketimin düşük olması,
- Fındık ihracat politikalarının istikrarsızlığından dolayı diğer ülkelerin fındık üretimine yönelmesi,
- Dünya fındık üretiminin büyük çoğunluğu elimizde olmasına rağmen rekabetçi ulusal fındık politikamızın bulunmaması gibi sebeplerdir.

Çalışmanın literatür kısmında incelenen ve analiz bulguları ile de desteklenen bu sonuçlar doğrultusunda alınması gereken önlemler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Fındık üretiminde %70 gibi yüksek bir orana sahip Türkiye'de ülke ve il ekonomisi açısından fındık tarımı son derece önemlidir. Bunun için desteklemelerin mutlaka istikrarlı bir şekilde devam ettirilmesi gerekmektedir.
- Bu anlamda tarım politikaları yeniden düzenlenmelidir.
- Çeşitli reklam ve tanıtımlarla iç tüketim artırılmalıdır.
- Fındık tarımında ilaçlama, hasat ve hasat sonrası gibi kültürel işlemlerin tekniğine uygun bilinçli bir şekilde yapılması için çiftçi eğitim ve yayım çalışmalarına ağırlık verilmelidir.
- Üreticilerin ürün fiyatlarının belirlenmesinde yabancı şirketlerin etkisi ortadan kaldırılmalıdır.
- Tarım arazilerinin bölünmesi engellenmelidir.
- Tarım sigortası fındık üreticilerine zorunlu tutularak riskler minimuma indirilmelidir.

- Bölgede fındıkla ilgili araştırma geliştirme faaliyetlerine daha çok önem verilmelidir.
- Aile işletmelerinin ekonomik olarak geçiminin tamamını tarımsal faaliyetlerden karşılayabilecek yeterli büyüklükte olması için gerekli tedbirler alınmalıdır.
- Organik tarım ve iyi tarım uygulamaları özendirilmelidir.
- Fındık ticaretinde yabancı şirketlerin ve tüccarların etkisi azaltılarak, TMO ve Fiskobirlik gibi kuruluşların fındık ihracatçı konumları tekrar sağlanmalıdır.
- Avrupa’da uygulamada olan Lisanslı depoculuk ve ürün ihtisas borsalarının gelişmesi, ürün fiyatlarının düşme riskini ortadan kaldırmaktadır. Bu uygulamanın ülkemizde de geliştirilmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak fındık üretiminde tekeli konumunda olan ülkemizin üretimde 3., verimde 1. sırada gelen Sakarya ilinin fındık üreticilerinin sorunlarına ağırlık verilmeli, ilk sıradaki sorun olan fiyatta istikrarsızlık çözümlenmeli ve çiftçilerin geleceğe daha güvenli bakmaları sağlanmalıdır. Böylece bu üründen daha fazla katma değer ve döviz girdisi elde edilmesi sağlanabilir.

Bu anlamda şu politikaların üretilmesi önerilebilir:

Yurt içi ve yurt dışı pazarlara açılma konusunda yeni pazarlama stratejilerinin geliştirilmesi, küreselleşmeyle birlikte uygulamaya yeni destekleme politikalarının konulması ve bu uygulamaların fiyat ve alım odaklı olmak yerine, ağırlıklı piyasayı düzenleyici, arz-talep dengesini kurma yönünde politikalar olması gerekmektedir. Destekleme politikalarının başarılı olabilmesi için devletin yanı sıra kooperatifler, ihracatçı birlikleri ve üniversitelerin de katkıları ile detaylı analizinin yapılması, politikalar üretilmesi önem arz etmektedir.

Diğer taraftan iç ve dış tüketiciye 5 yıllık fiyat garantisinin verilmesi, stok sorunu önüne geçilmesi ve daha bağımsız ve dünya konjonktürüne uygun bir üst kurulun kurulması gerektiği de gündeme getirilebilir.

Girdi fiyatlarının yüksekliği, peşin ödeme yapılmaması, fiyatların istikrarsız ve istenilen düzeyde olmaması, üreticinin söz sahibi olamaması, dikim alanlarının durumu gibi sorunlara karşı devletin alması gereken önlemler ise şu şekilde olabilir. Fındık fiyatlarının istikrarlı hale getirilmesi, fındık yetiştiriciliği konusunda daha fazla bilgilendirmenin yapılması, fındık bahçelerinin gençleştirilmesi adına desteklerin verilmesi şeklinde ifade edilebilir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyan Özeti

Yazarlar makaleye eşit katkıda bulduklarını beyan ederler.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmişlerdir.

KAYNAKLAR

- Anonim (2018a). Fındık Bitkisinin Morfolojik Özellikleri. https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/13474/mod_resource/content/1/FINDIK%20YET%20B0%20C5%20ET%20B0R%20B0C%20B0L%20C4%20B0%20C4%209E%20B0-II.pdf (erişim tarihi, 19.12.2018).
- Anonim (2018b). ZMO Fındık Raporu https://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=30070&tipi=17&sube=0 (erişim tarihi, 22.12.2018).
- Anonim (2018c). Fındık Yetiştiriciliği. <https://www.sorhocam.com/etiket.asp?sid=1280&findik-toprak-istekleri/erişim> (erişim tarihi, 19.12.2018).
- Demirbaş, A.R. (2010). Fındık Tarımı, Samsun İl Tarım Müdürlüğü Çiftçi Eğitimi Ve Yayım Şubesi Yayını, Samsun.
- Kızıltan A, Yalçın H. (2010). Türkiye’de Fındık Sektöründe Üreticilerin Sorunları: Samsun İlinde Bir Uygulama Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 24 (4): 79.
- Kulaç A. (1997). Türk Fındık Piyasası ve Türk Fındığının Dış Talebinin Tahmini (Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Miran, B. (2007). Temel İstatistik, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.

- Özkan AH. (2005). Türkiye’deki Fındık Üretimi ve Pazarlama Sorunlarına Global Bakış, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2(2): 183-192.
- Parlaktuna İ. (2009). Türkiye’nin Fındık İhracatı Analizi: 1980-2007 Dönemi Uygulaması. İktisat, İşletme ve Finans, 24.(277):61-80.
- Redpath, M. (2016). Bulletin 1: An introduction to growing hazelnuts in New Zealand, Guidelines for Growing Hazelnuts in New Zealand.
- TEPGE (2022). Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü Verileri, Ürün Raporu, Fındık. <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler/PDF%20%C3%9Cr%C3%BCn%20Raporlar%C4%B1/2022%20%C3%9Cr%C3%BCn%20Raporlar%C4%B1/F%C4%B1nd%C4%B1k%20%C3%9Cr%C3%BCn%20Raporu%202022-365%20TEPGE.pdf> (erişim tarihi, 13.03.2023).
- Vural MMA (2008). Fındıkta Destek Politikalarındaki Değişimin Üretici Üzerindeki Etkisi (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yalçın H (2009). Fındık Sektörünün Türkiye Ekonomisi ve İhracatındaki Yeri, Önemi ve Sektörün Sorunları, (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- TUİK (2022). Türkiye İstatistik Kurumu Verileri. <https://www.tuik.gov.tr> (erişim tarihi, 12.03.2023).